

KORDÉ ZOLTÁN

VEZETŐK VAGY ALÁRENDELTEK? NÉHÁNY GONDOLAT A KABAR–MAGYAR KAPCSOLATOKRÓL

Közismert, hogy Tóth Sándor László a kora újkori magyar történelem mellett a magyar őstörténetnek is kiváló szakértője. Akadémiai doktorátusát is ebből a témakörből védte meg. Mégpedig egy olyan – terjedeleme is impozáns – művel, amelynek már a címe is jelzi (*A magyar törzsszövetség politikai életrajza. A magyarság a 9–10. században*), hogy a szerző eddigi munkásságát összefoglaló (helyenként újragondoló) könyvet tart a kezében az olvasó. A munka egyébként kézikönyvként is kiválóan használható, mivel a szerző a források és saját felfogása mellett a mérvadó kutatás által megfogalmazott vélemények ismertetésének is bőséges teret szentel.¹ Úgy gondolom, mindez érthetővé teszi, hogy miért egy őstörténeti tárgyú tanulmánnyal kívánok az Ünnepelet előtt tisztelegni. A szűkebb téma, miként ez a címből is kiténik, a kabar–magyar kapcsolatok területe. Korábban is jelentek meg olyan tanulmányaim, amelyek ezt a témakört érintették,² most azonban alkalom kínálkozott, hogy olyan kérdésekről is kifejtsem a véleményemet, amelyeket eddig nem érintettem, vagy éppen újra gondoljam egyik-másik részletet. Ezt megkönnyíti Tóth Sándor módszere, aki rendkívül részletesen, a különböző problémás pontok akkurátus számbavétele alapján tekint át a kérdéskört. Így lehetővé teszi, hogy munkáját mintegy „sorvezetőként” használva a források és a historiográfiai vonatkozások részletes elismérlése nélkül, a mondandóm szempontjából legfontosabb részletekre hivatkozzak. Mindezzel együtt nem áll szándékomban, de módomban sincs rá, hogy az összes szóba jöhető problémát elemezzem. Lesznek, amelyekkel most nem foglalkozom, másokkal csak érintőlegesen és természetesen lesznek olyanok is, amelyeket részletesebben fogok tárgyalni. Őstörténeti témáról lévén szó, lehetetlen úgy írni és olyan következtetésekre jutni, hogy az mindenben egyezzen egy másik kutató véleményével. Bizonyára nem tűnik tehát szentségtörésnek, ha adott esetben nem rejtem véka alá az olyan felfogásomat sem, amely eltér Tóth Sándor álláspontjától. Közelről ismerve az Ünnepelet személyét, biztos vagyok benne, hogy ha nem így tennék, ő csóválná a leginkább elégedetlenül a fejét.

1. Népnév, a csatlakozás előzményei és időpontja

Elsőként a *kabar elnevezés* jelentésével, a magyarokhoz való csatlakozás előzményeivel és időpontjával kapcsolatosan szeretnék néhány megjegyzést tenni – természetesen a végleges megoldás igénye nélkül. Szükségesnek tartom előrebocsátani, hogy magam – jóllehet töb-

¹ Tóth 2015.

² Kordé 1997., Kordé 2009., Kordé 2018.

ben a *kavar* alakot tekintik inkább az elfogadottnak (de nem kizárólagosnak)³ – megmaradnak a hagyományosabbnak tekinthető *kabar* forma mellett.

A népnév keletkezéséről Bíborbanszületett Konsztantinosz *A birodalom kormányzásáról* c. művében (latin címe után rövidítve: DAI) azt írja, hogy a kabarok, miután kiszakadtak a kazárok közül, „letelepedtek a türkökkel [magyarokkal – K. Z.] együtt a besenyők földjén, összebarátkoztak egymással, és holmi kabaroknak nevezték el őket”.⁴ A szövegből világosan kiderül, hogy a kabarokat a magyarok nevezték el így, miután az előbbieket csatlakoztak hozzájuk. Az is egyértelmű a DAI kabarokról szóló részeiből, hogy gyűjtőnévről van szó, amellyel a csatlakozás után három törzsbe szervezett szakadókat illették új „barátaik”. Mindez talán evidenciának tűnik, amit a korábbi kutatás is többször hangoztatott, azonban áttekintve a vonatkozó szakirodalmat,⁵ meglepő, hogy sokan önelnevezésként értelmezik ezt az etnonimet. Márpedig az előzőek értelmében ezeknek a feltevéseknek nem igazán van létjogosultságuk. Úgy gondolom, legfeljebb csak azon lehet vitázni, hogy egy valóságos törzs- illetve népnév vagy egy mesterséges, esetleg a csatlakozás körülményeire utaló elnevezés rejtőzik-e a „kabarban”. Magam mind a két változatot elképzelhetőnek tartom, kevésbé tűnik azonban valószínűnek Tóth Sándor megfajta-kísérlete. Eszerint az elnevezés a „nagy” jelentésű *kabir* arab kölcsönszóból származik, amely „eredetileg a Kaganátus előkelő, vezető rétegét jelentette, szemben a köznéppel”.⁶ A csatlakozó kabarság társadalmilag épp annyira tagolt volt, mint a befogadó magyarság, nem igazán érthető tehát, hogy miért használtak volna a megnevezésükre olyan szót, amely a feltevés szerint csak a vezető társadalmi réteget jelölte, s nem az egész népességet. Ráadásul egyformán vonatkozott a lázadó és a felkelés célpontjával szolgáló előkelőkre, így mintegy egybemosva őket. Egy ilyen jellegű elnevezés tehát éppen azt a megkülönböztető funkciót nélkülözte volna, amely minden tulajdonnévnek a sajátja. A kabarok elnevezésével kapcsolatos eszmefuttatás azon részét viszont, amely szerint „a kazár és a kaliz neveket is használhatták megjelölésükre” már sokkal inkább elképzelhetőnek tartom.⁷

A névmagyarázathoz fűzött megjegyzéseket követően a kabar csatlakozás előzményeire és időpontjára térek át. A fentiekhez hasonlóan e kérdésköröket sem a teljesség igényével tárgyalom, állásfoglalásomat most is csak néhány gondolatra korlátozom. A DAI azt írja a kabarokról, hogy „a kazárok nemzetségéből valók. És úgy történt, hogy valami pártütés támadt közöttük a kormányzat ellen, és belháború útján ki, felülkerekedett az előbbi kormányzatuk, és közülük egyeseket lemészároltak, mások pedig elmenekültek.” A menekülők – mint fentebb már idéztük – a magyarokhoz csatlakoztak és a „besenyők földjén”, azaz Etelközben telepedtek le.⁸ A kabar felkelés okait sokat vizsgálták a kutatók, különböző hipotéziseket fogalmazva meg. Egyesek vallási okokat (leginkább a kazár vezető réteg egy részének a zsidó vallásra való áttérését) kerestek a pártütés mögött, mások viszont etnikai, politikai ellentétekkel magyarázták a polgárháborút. Mivel Tóth Sándor ezúttal is részlete-

³ Tóth 2015. 308.

⁴ Moravcsik 1984. 46.

⁵ Tóth 2015. 308–311.

⁶ Uo. 311.

⁷ Uo.

⁸ Moravcsik 1984. 46.

sen számba veszi a fontosabb nézeteket,⁹ továbbra is felmentve érzem magamat a historiográfiai áttekintés alól. Mellőzve most a részletes indoklást, úgy látom (főleg a forrásszöveg fogalmazása miatt), hogy azok a vélemények állnak közelebb az igazsághoz, amelyek nem vallási háteret, hanem politikai okokat sejtnek a felkelés kirobbanása mögött. Tóthhoz hasonlóan magam sem „tartom valószínűnek azt a feltevést, hogy a kavarak egy meghatározott csoportot alkottak volna a kazár törzsszövetségen belül, amelynek saját neve lett volna”.¹⁰ A fennmaradó magyarázatok közül – megint csak a konsztantinoszi szövegre támaszkodva (amely az egyetlen forrásunk) – Tóth Sándorral egyetértésben azt tartom a legvalószínűbbnek, miszerint „a kavarak a hatalom megszerzésére törekedhettek (...) A kagán és a bég képviselte hatalom megdöntése lehetett a cél”.¹¹ A kabar felkelés lehetséges okainak a vizsgálata önmagában is érdekes probléma, ezen túlmenően azonban azért is tarthat számot a figyelmünkre, mert számos más kérdéshez is szorosan kapcsolódik, mint például a csatlakozás időpontjának a meghatározásához.

Ennek a témakörnek, a többihez hasonlóan, könyvtárnyi irodalma van (magam is megfogalmaztam a feltevésemet),¹² most azonban egy részkérdéshez szeretnék néhány megjegyzést fűzni. A csatlakozás dátumával kapcsolatosan csak becslésekről beszélhetünk, amelyek főleg az időbeli alsó határt (*terminus post quem*) illetően nagy szórást mutatnak.¹³ A felső határ (*terminus ante quem*) vonatkozásában azonban már nyoma sincs ennek a bizonytalanságnak. Ez az *Annales Iuvavenses maximi* 881. évhez fűzött feljegyzésének köszönhető: „Sol obscuratus est a tertia usque ad sextam horam. Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite.”¹⁴ Vagyis a forrás szerint a Keleti Frank Birodalom területén (hogy a két helynév pontosan mit jelent, arról megoszlanak a vélemények) először a magyarokkal volt csata, majd pedig a kabarokkal (*cum Cowaris*). Ez a forrás tartalmazza elsőként a kabarok nevét, mégpedig a magyarok társaságában, de úgy tűnik, szervezetileg különállóan említve őket. Ennek alapján a kutatás szinte egyöntetűen (beleértve saját magamat is) 881-et tekintette a kabar csatlakozás felső határának. A legutóbbi időben azonban Szántó Richárd szöveg-tani vizsgálatok, valamint a korabeli, az adott helyről valóban érzékelhető napfogyatkozások időpontjának az összevetése alapján meggyőzően mutatta ki, hogy az *Annales Iuvavenses maximi* kronológiája elcsúszott, és „a 881. évi *ungari* és *cowari* csapatok támadása valójában 891 augusztusában történt”.¹⁵ Ily módon a csatlakozás felső határa is tíz évvel későbbre teendő az eddig elfogadottnál. De van-e ennek valami komolyabb jelentősége a kutatás számára, amikor sok esetben nem hogy évtizednyi, de évszázadnyi pontossággal se nagyon tudjuk meghatározni az egyes események,

⁹ Tóth 2015. 311–315.

¹⁰ Uo. 315. A magam részéről nem zárom ki azt a lehetőséget sem, hogy több olyan, a kazárok közé vagy fennhatóságuk, befolyásuk alá tartozó népcsoport alkotta a kabarságot, amelyek közül egyiknek-másiknak lehetett saját neve. A három törzsbe szervezés némileg alátámasztani látszik ezt a lehetőséget.

¹¹ Uo. 315–316.

¹² A fontosabb nézetekre: Uo. 318–321. A csatlakozásra: Kordé 2009. 69–73.

¹³ A nézetek áttekintése: Tóth 2015. 318–321.

¹⁴ MGH SS XXX/2. 742. Magyarul: „A nap elsötétült a harmadik órától a hatodik óráig. Az első csatát az ungarival Weniánál, a második a cowarival [kabarokkal] Culmiténél vívták” (*Szántó* 2018. 271.) Részletes magyar ford.: HKÍF 209. (Tóth Sándor László)

¹⁵ *Szántó* 2018. 281.

fejlemények időpontját? Amennyiben a kérdés költőinek tűnik, ez nem érzéki csalódás, mert valóban az is. Természetes, hogy ilyen forrásszegény időszakok, illetve témakörök esetében, mint amilyen a magyar őstörténet is, minden egyes megbízható adatnak óriási a jelentősége, mert szilárdabb alapra helyezik a következtetéseinket, jó esetben még új lehetőségeket is megnyitnak. Jelen esetben a kronológiai korrekció néhány lehetséges következményére szeretnék rámutatni. Az első az, hogy ez a módosítás *elvileg* lehetővé teszi, hogy a kabar csatlakozás időpontját az eddiginél későbbre, a honfoglaláshoz közeli időpontra helyezzük. Ez persze csak lehetőség, de rákényszerít bennünket arra, hogy újragondoljuk azokat az elképzeléseket, amelyeket éppen a 881-es, eddig biztosnak tartott dátum miatt fogadott erős szkepszis. A másik, kézzelfoghatóbbnak tűnő eredmény az, hogy az eddig társtalanul álló 881-es katonai akciót beilleszthetjük a 890-es évek első felében folyó keleti-frank–morva harcokba, amelyekbe a magyarok egyre gyakrabban avatkoztak be, hol egyik, hol másik fél oldalán. A kutatás a konfliktusba való magyar beavatkozás kezdetét eddig a 892. évi hadjáratához kötötte. Az „új” adat alapján ez a kezdet legalább egy évvel korábbra teendő. Természetesen sok további vizsgálatra lesz még szükség ahhoz, hogy a honfoglalás előzményeinek ezt a fejezetét jobban megismerhessük, és árnyaltabb képet festhessünk róla.¹⁶

2. A kabarok helye és szerepe a magyar törzsszövetségben. Nyelvi hatások

Az alábbiakban elérkeztünk a címbe is jelzett témakörhöz, vagyis a kabarok katonai-politikai súlyának, illetve kulturális-nyelvi szerepének a kérdéséhez. Tekintve, hogy a kabar–magyar kapcsolatoknak talán a legfontosabb és leginkább szerteágazó fejezetéről van szó, most sem vehetünk sorba minden egyes vitás témakört (melyik nem az?), mint például a kabar fejedelem szerepe, személye, a kabar törzsek szervezete, azonosítása stb. Jelen alkalommal arra a kérdésre szeretnék koncentrálni, hogy lehet-e a kabaroknak a magyar törzsszövetségben belülről katonai, esetleg politikai vezérszerepet tulajdonítani, egyáltalán szét lehet-e élesen választani ezt a kettőt?

A kiindulásul szolgáló forrásanyag igen csekély, akárcsak a többi esetben, s – ehhez is hozzászokhattunk már – ellentmondásos értelmezést tesz lehetővé. Bíborbanszületett Konsztantinosz tömören ezt írja a kabarokról: „Mivel pedig a háborúkban legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül, és háborúban elől jártak, az első törzsek rangjára emelték őket. Egy fejedelem van náluk, azaz a kabarok három törzsében, aki máig is megvan.” A „türk” (magyar) törzsek felsorolásakor pedig még ennyit tesz hozzá e részhez: „Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse”.¹⁷ Tóth Sándor meglátása szerint: „A kavarok szerepét a magyar kutatók általában alulértékelték, míg külföldi kutatók néha túlbecsülték azt.”¹⁸ Magam részéről ehhez annyit fűznék hozzá,

¹⁶ Tóth Sándor László „A honfoglalás nyugati héttére” címen tárgyalja ezeket az eseményeket: *Tóth* 2015. 367. skk. L. még *Tóth* 2010. 44–58. A 892. évi hadjárat részletes története: *Tóth* 2015. 368–369. Hogy mennyire változékony képünk van ezekről az évekről, azt mutatja többek között az is, hogy Kristó Gyula egy időben egyenesen a honfoglalás első szakaszának számította (akkor még 892-től) ezt az időszakot (*Kristó* 1980. 151–158.), később azután feladta ezt a nézetét.

¹⁷ *Moravcsik* 1984. 46.

¹⁸ *Tóth* 2015. 330.

hogy a magyar kutatók között sem ritkaság az, hogy túlbecsülik a kabarok katonai és/vagy kulturális szerepét. De mit jelent az alul-, illetve túlértékelés? Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy az „alulértékelés” tulajdonképpen a kabarok alárendelt, csatlakozott katonai segédnépi státuszával kapcsolatos nézetekre vonatkozik (kétségtelen, hogy a magyar kutatásban ez számít inkább a tradicionális megközelítésnek), míg a „túlértékelés” evvel ellentétben a kabaroknak döntő katonai, politikai, kulturális stb. szerepet tulajdonító feltevéseket jelöli. Tóth Sándor a lényegét illetően ez utóbbi csoporthoz csatlakozik, amikor saját álláspontját így fogalmazza meg: „a kavarok nem törzstörödékekből egybeszervezett katonai segédnép, hanem a nyolcas magyar törzsszövetség első számú törzsei voltak, katonai és politikai értelemben egyaránt. A Hétmagyar törzsszövetség külön irányítás alatt állt, élén az Árpád-nemzetségbeli fejedelemmel, a gyulával és a karhával.”¹⁹

A kérdésben való állásfoglalás alapvetően azon múlik, hogy szó szerint értelmezzük-e a DAI híradását vagy kritikával kezeljük azt. Esetünkben nehéz a döntés, mivel nem rendelkezünk olyan közvetlen forrásokkal, amelyek megerősítenék vagy cáfolnák Konsztantinosz állítását. Mivel a kútfőket is megilleti az „ártatlanság véelme”, nem azt kell bizonygatni, hogy a forrás „igazat mond”, hanem azt kell megvizsgálni, hogy vannak-e benne szövegszerű vagy tartalmi ellentmondások, találunk-e más olyan állítást, amely tévesnek minősül, illetve nem szabad elzárkózni az analógiák és összehasonlítások tanulságától sem. A szöveg hely értelmezésével kapcsolatban, annak valóságtartalmát igazolandó Uhrman Iván fogalmazott meg markáns véleményt. Álláspontja szerint a DAI vonatkozó helyén szereplő *proexarkhó* ige „etimológiája szerint kétségkívül jelenthetné egyszerűen, térbelileg azt, hogy 'elöl megy', de azt is, hogy katonai vagy politikai értelemben 'élenjár', 'vezet'. A két lehetséges jelentés közül azonban a szöveg belső logikája feltétlenül az utóbbit támasztja alá.”²⁰ Tóth Sándor Uhrman véleményét elfogadva, azt alapként tekintve alakította ki a maga felfogását.²¹ Magam azonban úgy látom, hogy az ilyesfajta érvelés nem alkalmas arra, hogy a konsztantinoszi szöveg hely értelmezését bármilyen irányba igazoljuk vagy cáfoljuk. Filológiaiilag a *proexarkhónak* mind a két jelentése igazolható; ehhez képest eléggé megfoghatatlan a „szöveg belső logikájára” hivatkozni. Nem csak azért, mert ezt a kutató könnyen összemossa a saját „belső logikájával”, de azért is, mert nem az az igazi kérdés, hogy az információ lejegyzője – lett légyen az maga a császár vagy valamelyik segítője – hitt-e annak igazságában (semmi okunk egyébként, hogy ebben kételkedjünk), a „belső logika” legfeljebb ennek a kiderítésében tudna (talán) segíteni. Az igazi probléma az, hogy a lejegyző hogyan és milyen információ birtokába jutott. Első vagy másodkézből kerültek hozzá az ismeretek, jól értelmezte-e azokat, egyáltalán maga a közlő (élő vagy írott) forrás mennyire volt „tisztá”, pontos vagy esetleg manipulált információk kerültek lejegyzésre? Megannyi kérdés, amelyre nem ismerjük a helyes választ, legfeljebb találgatni tudunk. Esetünkben avval kerülhetünk közelebb a probléma megoldásához, ha megvizsgáljuk, hogy vannak-e olyan információk a DAI magyarokról és kabarokról szóló részeiben, amelyek tévesek vagy nehezen értelmezhetők, zavarosak; ha igen, az azt jelenti, hogy legalábbis az elvi lehetősége megvan annak, hogy máshol is feltételezzünk ilyen passzusokat.

¹⁹ Uo. 338.

²⁰ Uhrman 2003. 280–281.

²¹ Tóth 2015. 336–337. A kabar kérdés vonatkozó szakirodalmát Uhrman és Tóth is részletesen áttekintik: Uhrman 2003. 271. skk., Tóth 2015. 335–338.

Ha ilyen híradás után kutatunk a DAI-ban, akkor nem kell sokáig keresnünk. Ott van rögtön az Árpád fejedelemmé választását elbeszélő részlet, amely számtalan kérdést vet fel, most azonban elég csak arra utalnunk, hogy Álmos fejedelemségének az eltitkolását a kutatás már régen felfedte, legfeljebb csak az okáról lehet még vitázni (38. f.). Hasonlóan problémás, valószínűleg félreértésen alapuló az a passzus is, amelyben a türkök (magyarok) és a hozzájuk csatlakozott kabarok kétnyelvűségéről tesz említést a császár (erre a részre még visszatérünk a továbbiakban). Mint látjuk, a DAI nem egy helyen tartalmaz valamilyen okból fals, vagy legalábbis problémás, nehezen értelmezhető adatokat a magyar–kabar történelemre vonatkozóan. Nem szabad tehát elzárkóznunk attól a lehetőségtől sem, hogy a kabarok helyzetét elbeszélő részlet is ezek közé tartozik. Talán felesleges hangsúlyozni, hogy nem Bíborbanszületett Konsztantinosz és segítőinek a tudatos megtévesztő akciójáról van szó – ez teljes mértékben abszurd feltételezés lenne –, hanem vagy az információk félreértéséről, vagy az informátorok tudatos vagy önkénytelen torzításáról.

A továbbiakban néhány analógia és megfontolás segítségével szeretném megvizsgálni azokat az érveket, amelyek a kabaroknak a törzsszövetségben játszott katonai–politikai vezető szerepét hivatottak alátámasztani. Elsőként a kabarokra alkalmazott „legerősebbek”, „legbátrabbak” jelzőkkel kapcsolatban szeretnék rámutatni arra, hogy ezekre nem lehet olyan horderejű megállapításokat építeni, miszerint e tulajdonságaik miatt váltak volna a magyar törzsszövetség vezető elemévé. Itt nincs másról szó, csak toposzról. Olyan toposzról, amely csak a DAI-ban számtalan esetben társul emberekhez és népekhez. Levedihez, Álmoshoz, Árpádhoz, a besenyőkhöz, a türkökhöz és a kabarokhoz, hogy csak néhányat említsünk. Még az sincs kizárva, hogy ezek a tulajdonságok igazak is lehettek, s maguk a közlők is komolyan gondolták, amit mondtak, de ez sem elég ahhoz, hogy a vezetői posztra ültessük a kabarokat. Nem segít az elméleten a „háborúban elől jártak”, „első törzsek rangjára emelték őket”, „első a kabaroknak a (...) törzse” kitételek átértelmezési kísérlete sem. Nincs komoly indokunk arra, hogy a kutatás fő vonulata által már régóta hangoztatott megállapítást, miszerint ezek a szövegrészletek a kabarok csatlakozott katonai segédnépi státuszát igazolják, sutba vágjuk, sőt feje tetejére állítsuk az egész helyzetet, s a jövővényt és a hierarchia csúcsára helyezzük. Ahelyett, hogy elismételjem a kutatás által már többször is felhozott példákat és analógiákat a kabarok helyzetének a megvilágítására, inkább a csatlakozás körülményeit próbálom meg összefoglalni, lehetőség szerint mellőzve a prekoncepciókból táplálkozó vagy érzelmi megközelítést. Találkozni időnként olyan érveléssel, hogy a kabarokat a magyarok nem győzték le, tehát nem hódoltatott segédnépről van szó. Ez annyiban igaz, hogy a kabarokat nem a magyarok győzték le, viszont a kazárok igen. Mégpedig nemcsak egy kicsit, hanem nagyon: komoly vereséget mértek rájuk, ami forrásunkból is kiderül: egyeseket lemészároltak, a többiek pedig menekülni kényszerültek. Elég furcsa ilyen helyzetben a kabarok vitézségével és katonai kiválóságával érvelni; a kazároktól elszenvedett vereség nem épp a legjobb ajánlólevél volt a kabarok katonai erejét és hasznát tekintve. Szokás még avval a presztízzsel is előhozakodni, ami állítólag a magyarok részéről a kazár-kabarokat megillette. Hogy a kazároknak volt presztízse a magyarok szemében, az fölöttébb valószínű; csak hogy ez a megbecsülés nem a leverte kabaroknak szólt, hanem annak a hatalomnak, amelyet katonai segédnépként a magyarok éveken (évtizedeken?) át szolgáltak, s annak a kagánnak és környezetének, aki lényegében bevezette a kazár mintájú fejedelmi rendszert a magyar törzsszövetségben. Ha tehát a valóság talaján akarunk maradni, akkor nyugodtan a mesék világába utalhatjuk a diadalittasan érkező kaba-

rokról és a lábuk elé vörös szőnyeget terítő magyarokról festett képet. A valóságban nem egyenlő felekről volt szó: a vereséget szenvedett és menedéket kereső kabarok egy létszámban, katonai erőben és politikai szervezettségben fölöttük álló törzsszövetséggel találkoztak, amely éppen attól a kazár birodalomtól függetlenedett, amelyikből a jövevények kiszakadtak. Ez persze nem azt jelenti, hogy a kabarokat a magyarok alávett népelemként kezelték volna: a csatlakozás valószínűleg politikai megegyezés alapján jött létre, ami előnyös volt mind a két fél számára. Annyira azonban nem volt előnyös a kabaroknak, hogy a vezetői pozícióba repítette volna őket; ennek sem ekkor, sem később nem volt realitása. Az elővédi, katonai szolgálatokért cserébe megtartották bizonyos önállóságukat (saját fejedelem), ami azonban nem takarhatta el az alárendeltséget; függtek a magyar vezetéstől politikai és katonai értelemben is. A gyakorlatban egy olyan modell működésképtelen lenne, amelyben a kabarok a magyar törzsszövetségi vezetéstől függetlenül, sőt annak a feje fölött határoznák meg a katonai és politikai teendőket.

Összefoglalva az eddig elmondottakat, úgy vélem, hogy a kabarok katonai-politikai vezető szerepével kapcsolatos elméletek sem forrásos szinten, sem az analógiák, illetve az elméletek tükrében nem tarthatók. Fontosnak tartom ezt hangsúlyozni, mert az utóbbi időben megerősödni látszik ez a tendencia, ami viszont – véleményem szerint – a nélkülözhetetlen forráskritika lanygulásához és időnként elméletek gyártásához vezethet.

A dolgozat befejező részében a kabarok nyelvi hatásáról szeretnék néhány megjegyzést tenni. Tekintve, hogy a közelmúltban e kérdéssel részletesen foglalkoztam egy tanulmányomban,²² most csak a legfontosabb részletekre térek ki röviden, illetve egy-két szemponttal szeretném kiegészíteni az ott elmondottakat. Hasonlóan a politikai-katonai szerephez, a kabarok nyelvi hatását is túlbecsüli időnként a kutatás.²³ Ezeket a nézeteket röviden úgy lehetne összefoglalni, hogy a magyar nyelv török jövevény szavainak a nagy része a kabarok révén került a magyarba. A kabar nyelvi hatás olyan erős volt, hogy a magyarság kétnyelvűségéhez vezetett, amit Bíborbanszületett Konsztantinosz munkájának egyik passzusa támasztana alá.

A nyelvtudomány több évszázadra teszi a honfoglalás előtti török–magyar nyelvi érintkezés időszakát. Az átvétel hagyományos felosztása szerint ebből az 5–9. század közötti második szakasz volt a legintenzívebb, amikor több százra tehető a magyar nyelvbe került török jövevényyszavak száma.²⁴ Ez viszont azt jelenti, hogy a több ütemben zajló, évszázadokig elhúzódó török nyelvi hatást nem lehet jórészt a kabaroknak betudni, hiszen ebből a honfoglalás előtti időszakból legfeljebb néhány évtizedet lehet a kabarok számlájára írni, de azt is annak figyelembe vételével, hogy még ekkor sem szünetelt a más török népekkel való érintkezés. Tovább gyengíti a kabarok fő átadó szerepének a feltételezését az is, hogy a jövevényyszavak között köz- és bolgár-török jellegűek egyaránt vannak, amit megint csak nem lehet egyetlen népcsoport „nyakába varni”. De mi a helyzet, ha az átvétel módja felől közelítjük meg a kérdést? Fölmerültek olyan magyarázatok is, amelyek a magyarságba beolvadt kabarok, illetve az általuk beszélt nyelv szubsztrátum hatásának tudták be a kölcsönszavakat. Sándor Klára azonban az általános nyelvészet tanulságait figyelembe véve így fogalmazott: a szubsztrátum hatás „elsősorban a hangtanban és a szintaxisban ér-

²² Kordé 2018. 7–10.

²³ A vonatkozó nézetekre: Tóth 2015. 338–341.

²⁴ A török jövevényyszavakra: Gombocz 1908.; Ligeti 1986.; Róna-Tas 1997.

vényesül, sőt előfordulhat, hogy az alaktant is inkább érinti, mint a szókészletet”. Ennek megfelelően „a magyarságba olvadt kabarok – és más népek – nyelvi »örökségét« sem elsősorban a szókészletben, hanem ismételten a nyelvtanban kell keresnünk”.²⁵ A szubsztrátum hatással tehát – ha nem is hagyhatjuk figyelmen kívül – nem lehet a honfoglalás előtti török jövevényszavak nyelvünkbe kerülésére magyarázatot adni. Vagyis ez sem támasztja alá a kabaroktól történő átvétel teóriáját.

A nyelvudomány újabb eredményei arra mutatnak, hogy a szűkebb értelemben vett *szókölcsonzés* keretében kell keresni az átvétel módját. Ennek során – eltérően a szubsztrátum hatástól – nem tűnik el az átadó nyelv, csak az átvevő módosul. Az általános nyelvészet megállapítása az is, hogy „a nyelvi kölcsönzéshez a beszélőközösség vonatkozásában valamilyen fokú és mértékű kétnyelvűségre van szükség”.²⁶ A magyar–török kétnyelvűség intenzitásáról és idejéről eltérők a nézetek; bármekkorára is becsüljük azonban a mértékét, azt a szintet soha sem érte el, hogy a magyarok részéről nyelvcsere kerülnön sor. Legkésőbb a honfoglalástól kezdve pedig megkezdődött a visszaszorulása, majd pedig teljesen eltűnt. A magyarság tehát a kétnyelvűség révén tett szert a honfoglalás előtti török jövevényszavakra (vagy azok nagyobb részére). Elérkezett az ideje, hogy idézzük Bíborbanszületett Konstantinosz császár híradását, miszerint a kabarok „a kazárok nyelvére is megtanították ezeket a türköket [magyarokat – K. Z.], és mostanáig használják ezt a nyelvet, de tudják a türkök másik nyelvét is”.²⁷ A kutatás – nem meglepő módon – sokféleképpen értelmezte ezt a szöveghelyet. Továbbra sem látunk azonban kényszerítő okot, hogy korábbi álláspontunkon változtassunk. Vagyis azon, amit Szűcs Jenő alábbi megjegyzése alapján alakítottunk ki: „a kazárok nyelve» éppen nem valami közelmúltban elsajátított idioma volt, hanem sok évszázados intenzív török nyelvi és etnikai infiltráció maradványa”. Vagyis a magyarok körében alkalmasint még a 10. század közepén is fellelhető (ígaz, visszaszorulóban levő) kétnyelvűség egy hosszú, több szakaszból álló folyamat eredménye volt, amelynek a kezdetei összemosódtak (alaptalanul) a kabarokkal. Fontos rámutatni még Szűcs Jenő – szintén e híradásból levont – következtetésére, miszerint „a normatív nyelvi állapot az volt, hogy a hét [magyar – K. Z.] törzs népe magyarul beszélt”.²⁸

Míndezek után a konklúzió nem kelthet meglepetést: a magyarság – kétségkívül nagy számban meglévő – török jövevényszavainak nem a kabarság az egyetlen átadója. Sőt, ez a folyamat valóban *folyamat* volt, ami több évszázadon keresztül tartott. A magyar kétnyelvűség – hol intenzívebb, hol kevésbé érzékelhető módon – nem csupán a kabarokhoz kötődött, hanem az egész „vándorút” török ajkú népeihez. A kabarság szerepét ezen a téren is nagy hiba lenne túlértékelni. Ennek az ellenkezője sem vezetne azonban eredményre: teljesen kizárni őket a magyar nyelv történetéből hasonló baklövés lenne.

Összegzőképpen csak a korábban előrebocsátottakat tudom ismételni: az Ünnepelet sokirányú munkássága kétségbevonhatatlanul előrébb vitte a magyar őstörténet-kutatást. A feltevéseivel való időnkénti baráti vita pedig magának a tudománynak a velejárója, ami jó esetben inspirálóan hathat a résztvevőkre és a téma újbóli átgondolására készítheti őket.

²⁵ Sándor 1998. 15.

²⁶ Uo. 7. A török nyelvűség kérdéséről összefoglaló jelleggel l. még: Sándor 2016. 94–95.

²⁷ Moravcsik 1984. 46.

²⁸ Szűcs 1992. 289.

Ha ez a tisztelgő kis tanulmány be tudta teljesíteni ezt a feladatát, akkor már nem született meg hiába.

Felhasznált irodalom

- Gombocz 1908 *Gombocz Zoltán*: Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908.
- Kordé 1997 *Kordé Zoltán*: Gondolatok a székely eredetkérdésről. *Aetas*, 12. (1997) 2–3. sz. 7–31.
- Kordé 2009 *Kordé Zoltán*: A székelység eredetéről. *Csodaszarvas. Őstörténet, vallás és néphagyomány*, 3. (2009) 61–76.
- Kordé 2018 *Kordé Zoltán*: Idegennyelv-tudás a IX–X. századi magyarságnál. *Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica*, 143. (2018) 5–21.
- Kristó 1980 *Kristó Gyula*: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, 1980.
- Ligeti 1986 *Ligeti Lajos*: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986.
- Moravcsik 1984 *Moravcsik Gyula*: Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai. Budapest, 1984.
- Róna-Tas 1997 *Róna-Tas András*: Török nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre. In: Honfoglalás és nyelvészet. A honfoglalásról sok szemmel 3. Főszerk.: Györffy György. Budapest, 1997. 49–60.
- Sándor 1998 *Sándor Klára*: A magyar–török kétnyelvűség és ami körülötte van. In: Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében. Szerk.: Lanstyák István. Pozsony, 1998. 7–26.
- Sándor 2016 *Sándor Klára*: Beszéltek-e törökül is a honfoglalók? *Rubicon*, 27. (2016–2017) 94–95.
- Szűcs 1992 *Szűcs Jenő*: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Két tanulmány a kérdés előtörténetéből. Magyar Őstörténeti Könyvtár 3. Szeged, 1992.
- Tóth 2015 *Tóth Sándor László*: A magyar törzsszövetség politikai életrajza. A magyarság a 9–10. században. Szeged, 2015.
- Uhrman 2003 *Uhrman Iván*: Iulus Rex. A gyula-dinasztia, a kabarok és Szent István Intelméi. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116 (2003) 2. sz. 267–366.